

Johann Peter Franz: *Krieger, Bauern, Bürger. Untersuchungen zu den Hopliten in der archaischen und klassischen Zeit* (Europäische Hochschulschriften Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 925). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2002. 384 s. ISBN 3-631-39128-5. € 52.80/£ 34.00/\$62.95/ca. kr. 392,- (ved køb direkte fra forlagets hjemmeside, porto ikke medregnet).

Anmeldt af Adam Schwartz

Interessen for og dermed forskningen i antikkens militærhistoriske forhold er i stærk fremgang efter at være gennemgået en dvaleperiode på nogle årtier. Den fornyede interesse har især samlet sig om de socio-politiske aspekter af krigen, omend også de mere militære områder igen er blevet gjort til genstand for mere intens interesse. Som det seneste skud på stammen bør nævnes Hans van Wees' *Greek Warfare. Myths and Realities* (London 2004), hvis titel i sig selv angiver forfatterens polemiske (!) ærinde; men også overordentligt interessante komparative studier som f.eks. Raaflaub og Rosensteins (edd.) *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds* (Cambridge, MA 1999) har været forfriskende bud på nye tilgange til emnet. Ydermere har der været efterspørgsel nok til at frembringe en revideret og forbedret andenudgave af Victor Davis Hansons 'moderne klassiker' *The Western Way of War* (Berkeley og Los Angeles 2000²); og en stadig strøm af artikler har fundet og finder vej til en lang række fagtidsskrifter.

Det er formodentlig også dette nye forskningsmæssigt frugtbare klima, der har været en medvirkende årsag til udgivelsen af denne monografi, som er en omarbejdet ph.d.-afhandling. Som titlen antyder, er det Franz' (herefter F.) erklærede mål at give en fremstilling af hoplitternes tre forskellige virkefelter: det politiske, det agrare og det militære. I praksis er vægten dog helt overvejende lagt på hoplitternes funktion som krigere; og udover enkelte kortere ekskursioner i begyndelsen af hvert nyt kapitel om de sociale og historiske betingelser for hoplitternes udfoldelser, begrænser behandlingen af disse områder sig stort set til en lidt længere gennemgang af de unikke samfundsforhold i Sparta.

Bogen er inddelt i syv hovedkapitler, hver især særdeles grundigt inddelt i underafsnit med korresponderende decimalbetegnelser ("4.3.1.1: 'Erotische' Nacktheit als Quellenproblem"),¹ hvad der gør det uhyre enkelt og bekvemt at orientere sig i bogens enkelte dele. At underafsnittene korresponderer indbyrdes, peger også på, at hvert enkelt kapitel er opbygget efter det samme princip: således er underafsnit 1 *altid* gennemgang af kilderne, afsnit 2 *altid* en gennemgang af den historiske baggrund osv. Til grund for dette ligger F.s overbevisning om, at "[e]ine Entwicklung oder auch eine Kontinuität läßt sich

¹ Inhaltsverzeichnis, s. VIII.

nur nachweisen, wenn die Quellen zeitlich differenziert ausgewertet werden" (s. 13, cf. s. 5-6); og F. citerer til støtte for sit argument Latacz' og Andersons forskningsresultater i forbindelse med undersøgelser af relativt begrænsede tidsrum.² Det er en glimrende tanke, og princippet giver også værdifulde resultater; men ikke desto mindre har det visse uheldige konsekvenser. Mere derom senere.³

Som følge heraf udvælger F. fem perioder, som han har vandtætte skodder imellem: (1) den såkaldt homeriske tid (her anden halvdel af 700-tallet); (2) 600-tallet; (3) 500-tallet; (4) perserkrigene og (5) "die Zeit der großen innergriechischen Kriege (479-362)". Det er i mine øjne betænkeligt at lade den 'homeriske' tid fremstå som en klart defineret historisk periode med lige så klart definerede sociale og politiske forhold – rent bortset fra de store problemer, der er forbundet med overhovedet at fæste den som udgangspunkt mytisk-fiktive handling i de homeriske digte inden for en specifik tidsramme. Kilderne til denne periode må nødvendigvis helt overvejende bestå af *Iliaden* og *Odysseen* (og Hesiod) samt en række ikonografiske og arkæologiske kilder; og her er det en klar svaghed, at der ikke er noget endegyldigt bevis, der forbinder materielle kilder fra anden halvdel af 700-tallet med de episke tekster.

Et andet problem med denne metode er, at til trods for F.s påstand om det modsatte, er det vanskeligt at påvise kontinuitet i forholdene, hvis man ikke må sidestille kildeudsagn fra to forskellige perioder. Hvis Herodot f.eks. ikke kan (eller må) bruges til at sige noget meningsfuldt om hoplitter i tiden fra 479 til 362, risikerer man nemt at ende med en lang række *disjecta membra*, som ikke kan forbindes til et hele; og selv udforskningen af de mindre tidsafsnit bliver så meget desto fattigere deraf. Det er derfor problematisk, at F.s tilgang til kildematerialet er så puristisk, som tilfældet er: senere kilder som f.eks. Plutarch, Diodor og de hellenistiske 'taktikere' bliver resolut forkastet, uagtet de for så vidt principielt kan bygge på tidligere, tabte værker som f.eks. Ephoros'.⁴ Ligeledes angiver F. som en selvfølge, at arkaisering i vasebilleder er "nicht zu erkennen" (s. 16); mens han dog samtidig mener, at tidlige fremstillinger af hoplitslag må være heroiserende og ikke realistiske (s. 18). Disse to principper er – ud over at være uunderbyggede – ganske svære at forene med hinanden.

Andet kapitel ("Das 8. Jahrhundert. Helden und Krieger") gennemgår som nævnt den 'homeriske' periode. Det er F.s opfattelse, at de skriftlige og materielle kilder viser en form

² Anderson, J.K. (1970) *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon* (Berkeley); Latacz, J. (1977) *Kampfparänese, Kampfdarstellung und Kampfwirklichkeit in der Ilias, bei Kallinos und Tyrtaios*. Zetemata 66 (München)

³ Ydermere ser F. sig flere gange nødsaget til at bryde med sit eget princip og hente hjælp fra senere eller tidligere kilder med forskellige undskyldninger. Se f.eks. s. 121, s. 214 n. 69, s. 249 n. 37 (Plutarch!).

⁴ Den stik modsatte tilgang kan findes hos Hanson *The Western Way of War* (2000²) 40-51, der plæderer for kildernes omtrentlige ligeberettigelse, al den stund hoplitternes udrustning og kampmåde (dikteret af udrustningen) ikke ændrer sig nævneværdigt over hundredvis af år.

for 'protohoplitter', forløbere for de egentlige hoplitter, som gør deres entré på scenen i 600-tallet. F. bekender sig ikke til Skaftes teori om en sen nedskrivning af de homeriske digte⁵ (som dog nævnes i en fodnote [s. 24 n. 9, 11]), der ellers ville gøre det lettere at 'bortforklare' visse inkonsistenser i digtene, herunder den berømte, mykenske hjelm af vildsvinetænder, der næppe har meget at skaffe i 700-tallet, og som F. slet ikke omtaler (Il. 10.261-265, billede [her](#)). F. mener, at alle de nødvendige elementer i egentlig hoplitkamp – bortset fra skjoldet – kan iagttages i kilderne. Hertil kommer, at hærene står opstillet over for hinanden i *stiches* eller *falanges* (begge ord kan faktisk bruges i sg. og pl., gør F. opmærksom på [s. 79]); omend der ikke kan tales om tætte falankser i klassisk forstand. Kapitlet er suppleret med en udmærket tabel over de forskellige 'kampdage' og deres inddeling i kampfaser (s. 108-109).

Tredie kapitel ("Das 7. Jahrhundert. Die ersten Hopliten") har som sit relativt spinkle skriftlige kildemateriale de arkaiske, lyriske digtere som Kallinos, Archilochos, Tyrtaios og Mimnermos. Her er en forbilledligt grundig gennemgang af hver enkelt del af hoplitpanopliet (s. 120-149), herunder fremstillingsmetoder og effektivitet i anvendelsen, og desuden et par virkeligt gode diagrammer, der viser hhv. hoplitskjoldets dækningsområde og krumningens betydning for beskyttelsesfaktoren (fig. 3.2 og 3.3, s. 131). Det kan undre noget, at F. angiver, at udsynet i en korinthisk hjelm ikke var noget problem (s. 135); men han hævder faktisk at have prøvet adskillige antikke hjelme på eget hoved. Endnu særere kan det virke, at han derimod mener, at den såkaldte illyriske hjelm skulle give et ringe udsyn (s. 53), eftersom den er konstrueret med kindplader, men ellers lader ansigtet frit. Det er uheldigt, at F. argumenterer *e silentio* for, at skjolde ikke *kunne* gennembøres i kamp, fordi det ikke står i nogen af kilderne (s. 132) – her må man vel have lov at nævne Plutarchs omtale af Brasidas, der blev såret, fordi hans skjold "forrådte ham" (Plut. *Mor.* 219c; cf. Tyrt. fr. 12.25-26, 19.17-20 West; Eur. *Herakl.* 738; Xen. *An.* 4.1.18). F. har den opfattelse, at "[...] die Heere im 7. Jh., wenn man von dem Spartas absieht, im wesentlichen aus Adligen bestand [...]. Zumindest ein kleiner, wohlhabender Teil des Volkes mag auch in anderen Poleis durchaus am Kampf beteiligt gewesen sein, sein Einsatz schien aber Aristokraten wie Kallinos nicht einer Erwähnung würdig" (s. 119). Selv om emnet er heftigt omdebatteret,⁶ forekommer det en noget forhastet konklusion; og at parameteret er adel og ikke f.eks. rigdom, bliver heller ikke godtgjort. Endvidere kan det næppe overraske, at en fuldblodsaristokrat som Kallinos ikke har noget som helst (godt) at sige om lavere sociale klasser. Det har karakter af et *locus communis* i arkaisk

⁵ Skaftes Jensen, M. (1980) *The Homeric Question and the Oral-formulaic Theory* (København).

⁶ Se f.eks. van Wees (2001) "The Myth of the Middle-Class Army: Military and Social Status in Ancient Athens" i Bekker-Nielsen og Hannestad (edd.) *War as a Cultural and Social Force. Essays on Warfare in Antiquity* (København); Hanson (1995) *The Other Greeks: The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization* (New York).

græsk litteratur, men derfra kan man ikke uden videre slutte sig til andre socialklassers betydning for samfundet (eller hæren).

Kapitel 4 ("Das 6. Jahrhundert. Die Zeit des Übergangs") er med 35 sider relativt kort – igen grundet en mangel på samtidige kilder. Som det vigtigste i denne periode kan nævnes tendensen til at supplere kropspansringen med armskinner, fodbeskyttere m.m., og også fremkomsten af kompositpanseret, der overraskende nok efter F.s vurdering ikke alene var omtrent lige så tungt som et 'klokkepanser', men også gav lige så god, om ikke bedre beskyttelse. Man finder følgende argument: "Da bei Homer und noch bei Tyrtaios uneinheitlich bewaffnete Krieger in einer Phalanx kämpfen konnten, besteht aber kein Grund für die Annahme, daß dies später nicht mehr möglich gewesen sein soll" (s. 171). Her er et problem med tilgangen til kilderne: problemet med Homer ufortalt er der langt fra enighed om, at Tyrtaios' *falanks* inkluderede letbevæbnede;⁷ men selv i så fald er det – efter F.s egne principper – utilladeligt at inddrage dette uvedkommende materiale fra andre perioder.

Kapitel 5 ("Die Zeit der Perserkriege") har dog lidt flere kilder, idet Herodot (som jo skrev temmelig længe efter perserkrigene) inddrages som kilde: derudover er der stort set kun Aischylos og Pindar tilbage som absolut samtidige – Simonides inddrages slet ikke. Kapitlet indeholder først og fremmest en glimrende og igen meget metodisk gennemgang af hoplitternes bevæbning og om våbenbrugen i kamp (herunder det nye 'muskelpanser' og den tilsyneladende opgivelse af brugen af kastespyd for hoplitternes vedkommende). Det er ejendommeligt, at F. vurderer 'Wurfkampf' som et levn fra Homer, når det optræder hos Pindar og Aischylos, eftersom det samme kriterium ikke gjaldt for lyrikernes vedkommende i kapitel 4. Sandsynligvis skyldes det den relative rigdom af ikonografiske repræsentationer af kastespyd fra denne periode, men det er foruroligende, at så forskellige vurderinger af nøjagtig det samme fænomen kan svinge så meget fra kapitel til kapitel. Også her er der en lille tabel, der viser faserne i slagene ved Marathon, Thermopylai, Plataiai og Mykale, således som de fremtræder hos Herodot (s. 241).

Kapitel 6 ("Die Zeit der großen innergriechischen Kriege") omfatter den periode, hvortil vi har de bedste skriftlige kilder: Thukydides og Xenophon – såvel som de store tragediedigtere – og det bærer præg heraf. Beskrivelsen af hoplitternes bevæbning og funktion i kamp er langt fyldigere end i de øvrige kapitler, og slagets enkelte faser får en særdeles fyldig gennemgang. I denne periode dukker, som iagttaget af Anderson,⁸ de første hoplitter op i ikonografien, som ikke nødvendigvis har det fulde udstyr, man normalt forbinder med en hoplit: øjensynlig kunne visse hoplitter (forudsigeligt nok udnævner F. dem til 'ikke-adelige' eller ældre adelige, der stod længere tilbage i falanksen), nøjes med det uundværlige skjold, en *pilos*-hjelm (af filt eller bronze) og,

⁷ Se f.eks. Schwartz (2002) "The Early Hoplite Phalanx: Close Order or Disarray?" *C&M* 53, 31-64.

⁸ Cf. n. 2.

naturligvis, det lange spyd (s. 277-283). Mere problematisk er det, at F. erklærer, at man nu – takket være den lettere bevæbning, der gør, at man nu ikke nødvendigvis må kaste sit skjold under flugten (s. 313) – for første gang siden ‘homerisk’ tid – igen opnår tilstrækkelig mobilitet på slagmarken til at falanksen kan genopstille efter at være blevet brudt. Dette er også et *argumentum e silentio*: det kan aldeles ikke fastslås, at fænomenet ikke har fundet sted i den mellemliggende periode, blot fordi F.s ekstremt skrabe kildeudvalg ikke omtaler det. F. behandler også (først her!) problemet med *othismos*, det pres eller skub med kroppen, som falanksen forsøgte at sprænge modstandernes rækker med; og han slutter sig i det store og hele til det traditionelle syn på fænomenet og forkaster den teori, som især van Wees har gjort sig til talsmand for – nemlig at *othismos* kun kan forstås metaforisk og derfor ikke fandt sted.⁹ Det indledende afsnit om den historiske baggrund er her langt fyldigere og derfor også mere interessant end de øvrige, omend der næppe står noget, der ikke ville kunne findes i en god introduktion til periodens historie. Af større interesse er ekskursen om straf og disciplin i græske hære: dette er altid et speget emne, og det er svært at afgøre, hvor megen magt en strateg i grunden havde. F.s minutiøse gennemgang af problematikken er særdeles interessant og et velkomment bidrag til diskussionen. Også dette kapitel afsluttes med en tabel med kildehenvisninger til 23 slag og deres respektive faser.

Bogen rundes af med tre appendices, hvoraf to er af største interesse: “Das Gewicht der Hoplitenbewaffnung” og “Die Durchschlagfestigkeit von Bronze”. Det er særdeles overraskende at konstatere, at de fleste hidtidige vægtangivelser i så høj grad er uunderbyggede antagelser, og at vægten er så relativt lav, som tilfældet synes at være. Dog er det problematisk, at F. slår sig til tåls med at ‘låne’ vægten fra en romersk *hasta* og overføre den til græske forhold “weil sie in der Konstruktion dem griechischen *dory* entsprechen” (s. 347); og også at han uden videre overtager Blyths opmålinger fra et bevaret etruskisk rundskjold; ikke mindst fordi dette skjold med sin diameter på ca. 80 cm ligger absolut i bunden af, hvad et hoplitskjold normalt målte.¹⁰ Udsvingene er relativt store: den laveste angivelse (400- og 300-tallet) er 11,3 kg; den største (500-tallet) på 29,1 kg; men endnu mere overraskende er det, at en augustæisk legionærs udrustning angiveligt vejede så meget som 29,4 kg.

F. har anstillet særdeles interessante forsøg med henblik på at måle bronzes modstandsdygtighed: bronzeplader i passende tykkelse er blevet hamret, dels med en almindelig håndøkse, dels med en lægtehammer, og ingen af dem har været i stand til at perforere metallet – endda på trods af F.s forsikring om, at “[...] ich mehrere Jahre lang intensiv Kampfsport betrieben habe und deshalb über eine hinreichend gute Schlagtechnik verfüge [...]” (s. 356). De unødvendige, komplicerede fysiske ligninger, F.

⁹ Cf. n. 7.

¹⁰ Blyth, H. (1982) “The Structure of a Hoplite Shield in the Museo Gregoriano Etrusco” *BMMP* 3, 5-21.

opstiller, som f.eks. $W_{kin} = \frac{1}{2} \cdot m \cdot v^2$ – det er såmænd bare Newtons første lov – bliver uheldigvis ikke brugt til noget som helst under udførelsen eller beskrivelsen af selve forsøget, og man undrer sig over, hvorfor F. overhovedet har medtaget dem. Desuden må man antage, at en velslebet jernspydspids har langt mindre overflade end en lægtehammer, hvor drabelig den så end er.

Ikke desto mindre er forsøget relevant for så vidt det demonstrerer, at bronzepansringen på brystplader og skjolde var langt, langt bedre end hidtil antaget. Omtrent de samme forsøg er dog blevet udført og væsentligt bedre beskrevet allerede i 1991 af Gabriel og Metz, der nåede omtrent de samme konklusioner – nemlig at bronze ydede fortrinlig beskyttelse mod de skader, blanke våben kan påføre menneskekroppen.¹¹

Fra et typografisk synspunkt er bogen mindre vellykket: som vanligt med tyske bøger er der alt for små bogstaver og centnertunge fodnoter (der dog i det mindste ikke er de uudholdelige slutnoter), og det bliver meget hurtigt trættende at læse den i øvrigt kedsommelige sats. Bogen ville have profiteret af en sidste korrekturlæsning: der er ganske mange slagfejl, især i fodnoterne og i gengivelsen af engelske titler, og enkelte er meningsforstyrrende: inden for den samme fodnote (s. 124 n. 85) fandt jeg ordet *porpax* 'bøjet' som både "*porgages*" og "*propax*". I litteraturlisten bliver Hornblower (s.v.) udnævnt til udgiver af Gommes store Thukydid-kommentar (udgivet på Oxford 1965-1991).

Disse mindre fejl fjerner dog ikke indtrykket af en uhyre grundig og velargumenteret bog. Der er ganske mange friske perspektiver og nye tilgange til gamle problemstillinger, og alene mængden af kilder og sekundærlitteratur, som F. har behandlet, gør, at bogen er et veritabelt skatkammer af kilder til og oplysninger om hoplitter, særdeles velordnet og klart opstillet. Bogen anbefales derfor uden tøven til ethvert bibliotek, omend den måske ikke uden videre egner sig til godnatlæsning for privatpersoner.

¹¹ Gabriel, R.A. & Metz, K.S. (1991) *From Sumer to Rome. The Military Capabilities of Ancient Armies* (Westport). Bogen figurerer ikke på F.s litteraturliste.

